

Bir Çağın Vicdanı, Seraâzad Düşünceli Münzevi Yıldız: Cemil Meriç

Mustafa Acar¹

Hatice Bıyık²

¹Aksaray Üniversitesi ve Kırkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

²Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özet

Cemil Meriç, Türk düşünce dünyasında önemli rol oynamış büyük bir irfan adamıdır. Batı düşüncesine olduğu kadar Doğu düşüncesine de onun kadar kucak açan, düzyazıya şiir dilini onun kadar başarıyla aktaran, insanları ve düşünceleri tarif ederken onun kadar orijinal terkipler öneren başka birini bulmak zordur. Bu çalışmada, bir çağın vicdanı olma derdindeki bu münzevi düşünce adamının hayatı ve kişiliği hakkında bilgi verilmekte, eserleri üzerinde bir gezinti yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemil Meriç, Türk ilim ve irfan dünyası.

A Conscience of an Era, A Reclusive Star of Free-Thinking: Cemil Meriç

Abstract

Cemil Meriç is a man of wisdom who played an important role in the world of Turkish thought. It is not easy to find a similar author who embraced Eastern thought as well as Western thought, who successfully utilized the language of poem in the prose, who offered original phrases when describing profiles and thoughts. This article elaborates on the life and personality of this reclusive, solitary man of thought, goes for a walk on his works.

Key Words: Cemil Meriç, Turkish world of science and wisdom.

1. Giriş

Cemil Meriç düşünceleriyle ve düşüncelerini şiirsel bir üslupla dile getirmesiyle verdiği eserleriyle, Türk düşünce dünyasına damga vurmuş önemli bir isim, abidevi bir şahsiyettir.

Türkiye'deki birçok genç kuşak aydın Cemil Meriç'i okumuş, fikirlerinden derin bir şekilde etkilenmiş, ondan farklı şeyler kapmıştır. "...O benim entellektüel babamdı... Aynı zamanda bulutları delen bir kartaldı... Ayrıca düşüncenin gökkuşağı idi... Üstelik mütecessis ve münzevî bir fikir işçisiydi... Hem de kendi semasında tek yıldızdı... Ufukların muhasibi idi... Yanı sıra âraftaki kâhindi... Kim ne derse desin, çuvala sığmayan mızraktı... Bir yandan kavramlar cangılının bilgesiydi... Öte yandan mağara içerisindeki tecessüstü... O sadece tefekkürün hasbî kalemi değil; aynı zamanda sözün sultanıydı... Kelime avcısıydı... Avcı da neymiş, o bir kelime imparatoruydu... Niye unutulalım ki henüz öğrenmiş bulunuyoruz: O bir mabed bekçisiydi..." Dücan Cündioğlu (2010: XIII), Meriç'in eserlerinden seçerek sıraladığı bu sözleriyle, esasen Cemil Meriç'in rahle-i tedrisatından geçmiş pek çoğumuzun adeta düşüncelerine tercüman olmuştur.

Yine genç kuşak aydınlarımızdan, Cemil Meriç'in eserleri üzerine çok değerli çalışmalar yapmış olan Mustafa Armağan (2010: 10) Cemil Meriç'i şöyle anlatır: "Cemil Meriç hakikatleri peşin olarak verilmiş kabul etmeyen, bir başka deyişle onları 'çantada keklik' olarak, yani bir kere sahip olundu mu, ömür boyu elimizde kalacak bir meta olarak görmeyen; ancak uzun ve sabırlı arayışlar sonucunda

kendisine adım adım yaklaşabileceğimiz kısmî ve geçici doğrular olarak gören bir yazardır. Daha doğrusu, tarihi de, hayatı da, fikirleri de Henry Thomas Buckle'ın dediği gibi, çizilecek bir 'tablo' gibi değil, çözülmesi gereken 'problemler' şeklinde düşünen ve yorumlayan, bu topraklarda nadir rastlanır dogmatik zihniyette olmayan fikir adamlarımızdan biridir."

Cemil Meriç'i bir de kendi ağzından tanıyalım (2012a: 191): "Kimim ben? Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi."

Cemil Meriç'i tanımak çok zor değildir. Onun eserlerini okuyan, toplumsal-ideolojik yelpazenin her kanadından insan, onun eserlerinde kendisinden bir parça bulabilir.

2. Hayatı ve Kişiliği

"Bir adamı tanımak için düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lâzım, hiç değilse. Hayatın maddi olaylarıyla ancak kronoloji yapılabilir. Kronoloji: Aptalların tarihi" (Meriç, 2012b: 239). Cemil Meriç'i, yaşam koşulları içinde kişiliğinin geçirdiği değişimleri belirterek anlayalım.

Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan Dimetoka'dan Hatay'a göçen Cemil Meriç 12 Aralık 1916 tarihinde Hatay'ın Reyhaniye¹ ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mahmut Niyazi Bey, annesi Zeynep Hanımdır. Cemil Meriç'in yedi yaşına kadar çocukluğu Antakya'da geçmiştir. Babası aynı şehirde bir süre Ziraat Bankası Müdürlüğü, daha

¹ Bugünlerde Suriye'de yaşanan krizle bağlantılı olarak adı sık sık üzücü olaylarla anılan Hatay Reyhanlı.

sonra da mahkeme reisliği yapmıştır (Taş, 2001: 118). Sıkıntılı, kasvetli bir çocukluk dönemi geçirdiği anlaşılan Cemil Meriç o dönemde yaşadıklarını kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben yalnızım. Babam hep çatık kaşlı, annem hep mızımız. Kasabanın çocukları hep korkunç. Bol bol dayak yiyor, hep hakarete uğruyorum. Şikâyet edeceğim kimse yok. Mektep bahçesinde çocuklar oynuyor, ben yine yalnızım ve yabancıyım. Yabancı, yani düşman. Dilim başka ve gözlüklerim var. Kendimden utanıyorum” (Akt: Meriç, 2009: 15).

Reyhaniye Rüştüyesi’nde ilköğrenimine başlayan Cemil Meriç o dönemde aldığı eğitim ve derslerle ilgili memnuniyetsizliğini ise şöyle anlatıyor:

“Sınıfta neler okuyorduk bilmiyorum. İlyas Efendi din dersleri, Kur’an ve hüsn-ü hat hocamız. Musahabat-ı Ahlakiye diye bir kitabımız var. Sait Efendi bir ara Türkçe hocamız. Bulgurluzade Rıza, Menemenlizade Tahir, elinde dolaşan kitaplar. Satı Beyin Fenn-i Terbiye Dersleri’ni de ilkin onda görüyorum. Nihayet Ömer Hilmi. Lafazan, kendini beğenmiş bir deklase. Dar-ül Muallimin-i Aliyye’nin edebiyat şubesinden mezun olduğunu söylüyor. İki de bir yazdığı kitaplarla övünen bir Çerkes. İlk manzumemi ona okuyorum. 11 yaşındayım. Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha sonra büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. Ama bazı kabiliyetlerimi de geliştiriyor. Mesela resimlerim çok başarılı. Mösyö Nikola ilk Fransızca hocam... Bu saçma sapan anılardan utanç ve sıkıntı duyuyorum” (Meriç, 2012a: 251-252).

“1928’de ilk mektebi bitirdim. Talihsizlik burada da işe karıştı: mektebimiz önceleri altı sınıflı bir rüştiye idi, ben son sınıftı bitirince ilk mektep oldu, yani ister istemez bir sene kaybettim” (Meriç, 2012b: 24) diyen Cemil Meriç, Reyhaniye Rüştüyesi’nde ilköğrenimini tamamladıktan sonra Antakya’ya gitmiş ve Antakya Sultanisi’nde öğrenimine devam etmiştir. Aynı yıl, yerel “Yeniğün” gazetesinde -ilk yazısı- “Geç Kalmış Bir Muhasebe” adlı makalesi yayımlanmıştır. Antakya Sultanisi son sınıfta iken, milliyetçi tutumu, yayımlanan bir yazısı ve bu yazıda bazı hocalarına, onları yeteri kadar milliyetçi bulmadığı için sert çıkması sonucunda okulu terk etmek zorunda kalmıştır (Taş, 2001: 119-120).

Daha sonra İstanbul’a giderek Pertavniyal Lisesi’nde okumuştur. Tekrar Antakya’ya dönen Cemil Meriç bir süre öğretmenlik yapmıştır. Okuduğu okullarda iyi Fransızca öğrenmiş ve ilerleyen yıllarda çok iyi tercüme yapmıştır. Özellikle lise hayatı ünlü Fransız romanlarını çok okumuştur. Balzac’ı, Rousseau’yu, Hugo’yu Fransızca orijinallerinden okuyup, neredeyse bu eserleri ezberlemiştir (Bağrıaçık, t.y.).

Yabancı Diller Okulu’na burslu talebe olabilmek için müracaat etmiş ve giriş sınavını kazanıp iki yıl okumuştur. 1942 yılında coğrafya öğretmeni Fevziye Mentşeoğlu ile evlenmiştir. Yabancı Diller Yüksek Okulu’nu da aynı yıl bitirmiştir (Fidan, 2009: 8). O dönemdeki Balzac tutkunluğunu Cemil Meriç şöyle anlatır:

“Balzac edebiyatta ilk aşkımdır. Düşünce dünyasına onunla girdim (Mektuplar, 10.12.1966). İstanbul’da çıkan ilk yazım: ‘Honoré de Balzac’(1941) ‘Etüdümüzün gayesi, Balzac’ın hayatını belli başlı inkişaf merhaleleriyle tespit etmek, bu inkişaf üzerinde müessir olan sosyal şartları araştırmak... Bu muhafazakâr muharririn nasıl olup da zamanının cemiyetini bütün tezatlarıyla canlandırabileceğini

izah etmektir”(İnsan, sayı 18, ‘Honoré de Balzac’,1941) (Akt: Meriç, 2009: 39).

Daha sonra Meriç, bir süre Elazığ’ da öğretmenlik yapmıştır. Bu görevinden çeşitli ailevi sebepler nedeniyle ayrılarak, İstanbul’a geçmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Fransızca okutmanı olmuştur (Taş, 2001: 120-121). Aynı zamanda İstanbul’daki sosyalist aydınlarla ilişkiler kurarak, sosyalist literatürden de çeviriler yapmıştır (Bora, 2003: 516).

Uzun süredir gözlerinden rahatsızlık çeken Cemil Meriç 1954 yılında gözlerini kaybetmiştir. ‘Gündüzünü kaybeden kuş’ misali, gözlerini kaybetmek Meriç için büyük bir üzüntü kaynağı, bir yıkılış olmuştur. O dönemdeki duygularını da şöyle dile getirir:

“Görenin yalnızlıktan şikâyete hakkı yoktur: Mevsimler, renkler, çiçekler, şehrin bütün kadınları, bütün çocuklar gören içindir. Görmeyen bir insan bozuk bir ampul gibi, mânâsız, bıraktığımız yerde kalan bir paket; içinde eski hatıralar olduğu için arada bir karıştırılmaya lâyık... Çocukken oynadığımız bir taşbebek gibi, atmaya kıyamadığımız acayip bir külçe” (Meriç, 2011c: 11).

Bereket versin Cemil Meriç gözlerinin kapanmasıyla yaşadığı bu üzüntüyü atlatmasını bilmiş ve en güzel eserlerini bundan sonra vermiştir. Bu durum kendi ifadesiyle adeta “Yeryüzü için kapanan gözlerin, gökyüzü için açılmasıdır.” Sağlık açısından yaşadığı bütün problemlere rağmen eşi Fevziye Hanımın desteği sürekli onunla beraber olmuştur. Cemil Meriç, gözlerinin görmemesi, maddi sıkıntılar, psikolojik anlamda yaşanan problemlere rağmen çalışmalarına devam etmiştir. Bu süreçte birçok eser yazmış, çeşitli dergilerde yazılar yayımlamış ve tercümelerini yapmaya devam etmiştir (Fidan, 2009: 9).

Yıllar ilerledikçe artık o koca çınar yavaş yavaş yapraklarını dökmekte, sona yaklaştığını kendisi de hissetmekteydi.

İstikamet bulduğunda bile ruhu dikiş tutmuyordu. Bedeniyle, aklıyla kavgaya devam ediyordu. İyi ki kumaşı sağlamdı. Farklı ideolojilerin elbiselerini giyiyor, fakat hepsinin üzerinde emanet durduklarını biliyordu. Hatta bazen o gömleklerin hepsini aynı anda üst üste giyiyordu. Öyleyken açıkta kalan ruhu üşüyüp, ateşi yükseliyordu. Sonra bir gün giydiği bütün ‘deli gömleklerini’ yırtıp bir kenara atmıştır. Şahitlik edenlerin söylediğine göre, dikişsiz son gömleğini giymeye sayılı dakikalar kaldığında kapalı gözlerini maveraya açar ve bir ömür arayışta olan tedirgin ruhunu teslim ederken “Muhammed Sevgilim” diyerek (Şahin, 2010: 28) 13 Haziran 1987’de vefat etmiştir (Taş, 2001: 122).

Cemil Meriç, karmaşık, dalgalı düşünsel serüvenini dönemlere ayırarak Ergun Göze’ye verdiği bir mülakatta, fikri hayatının geçirdiği dönemleri şöyle özetlemiştir:

1917-1925: Koyu Müslümanlık Devri (Hacı-hoca olmak isterdim),

1925-1936: Şoven Milliyetçilik,

1936-1938: Sosyalistlik Devri,

1938-1960: “Araf Devri” diyebileceğim kuluçka devri,

1960-1964: Hint Devri’m,

1964: Sadece Osmanlıyım (Akt: Cündioğlu, 2010: 8).

Cemil Meriç’in bu kadar renkli, önyargıların tuzağından temizlenmiş, serâzad düşünceli bir keskin kalem haline gelmesinde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Hatay’ın kozmopolit ortamının önemli bir rolü vardır. Kendisiyle ilgili yapılan tahlillerde çok fazla söylenmeyen bu gerçeğe en net

şekilde Mustafa Armağan dikkati çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında Cemil Meriç, etnik, dini mozaik, Cumhuriyet'in koyduğu Türk Standartları'nın tezgâhından geçmemiş eğitim sistemi, kendine özgü manda yönetimi, Fransızca'nın, Arapça'nın ve Osmanlı Türkçesi'nin yan yana okutulduğu, ortaokul ve liselerde, Türkiye'dekine kıyasla 'laik' ideolojik propagandanın kurtulmuş, kafaları ideolojiyle daha az kireçlenmiş ve Cumhuriyet'in kurucu iditlerinden uzak bir arka planda yetişebilmiştir (Armağan, 2010: 44).

3. Cemil Meriç'in Eserleri Üzerinde Bir Gezinti

"Başlıca işim, düşünmek ve düşündüklerimi cemiyete sunmaktır" (Akt: Canatan, 2010: 43). "Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım. Ve kitaptaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim" (Meriç, 2012b: 39) diyen Cemil Meriç, Doğu-Batı arasında köprü kurmayı başarmıştır. Çeşitli düşünce ummanlarında durmadan kürek sallayıp, her düşünce limanına uğramış; şiirden, romana, psikolojiden tarihe, neredeyse okuduğu her şeyi kendi zihninde yeniden işleyerek eşsiz bir sürü eser bırakmıştır (Özşavlı, 2009: 27)

Meriç (2012b: 48) ilk olarak Hint' i keşfeder ve bunu şöyle ifade eder: "Düşünce dünyasını fethetme koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı. Hint bütün inançlara söz hakkı tanır. Çağdaş Avrupa en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamıdır... Hint belki bütün hakikat değil ama hakikat. Bu kitap, çağdaşlarını papağanlıktan kurtarmak için yazıldı. Bir kaçış değil, bir arayış." "Hint bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüyü çağırır."

Cemil Meriç, bir dünyanın eşiğindedir. Bu dünya görünürde Hint, fakat gerçekte kendi kültürümüzü, İslam'dı, İslam'ın eşiğiydi (Aydın, 2010: 331). Meriç' in Hint için yazdığı "Bir Dünyanın Eşiğinde" ilk önemli eseri, kendi söylemiyle "bir manifesto"dur. Türk düşünce dünyasında yerini alan bu eser, Batı karşısına Doğu'yu çıkarmış ve Asya düşüncesinin önemini vurgulamıştır (Meriç, 2012b: 11). Meriç (2011c: 150)' de Hint'i neden tanınamamız gerektiğini ve önemini de şöyle anlatmıştır: "Hint'i tanımak zorundayız, çünkü İslami tefekkürün sertâc-ı ibtîhâcî tasavvuf o ülkeden fişkirdi. Cetlerimiz İslam'ı tanımadan önce Budisttiler. Hint'i tanımak zorundayız. Asya düşüncesinin dayandığı temel, Hint düşüncesidir. İnsanlığın irfan ve idrakine istikamet veren iki yaratıcı millet var: Hint ve Yunan... Biz bu iki ülkenin merkezindeyiz. Akdeniz Doğu ile Batı'nın zıfatı yatağı."

Meriç, çağdaş düşünceyi kaynağında yakalayabilmek için on dokuzuncu yüzyıl Avrupası' na döndüğünde, bu yolculuğun ilk meyvelerinin Saint Simon'la Proudhon olduğunu söyler (Meriç, 2009: 103). 1967 yılında "Saint Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist" isimli eseri yayınlanır. Meriç, Sosyalist düşüncenin derinliklerinde gezinmiştir (Aydemir, 2010: 333). Meriç (2011a: 10), İlk Sosyolog ve İlk Sosyolog olarak nitelediği Saint Simon' a şu sözleriyle dikkat çekmiştir: "Saint Simon kutupları ahenkleştiren adamdı. Hem akıl, hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla büyük ve bütün. Fransa bir zelzeleden çıkmıştı. Yakılan şatoların, devrilen kiliselerin harabeleri ortasında yeni bir dünya kurmak... Aydını bekleyen vazife böylesine güç, böylesine şumüllü idi. Biz de bir fetret dönemini yaşıyorduk, mazinin değerleri altüst olmuş, yeni bir değerler levhası kurulamamıştı. Devrim sonrası Fransa'sına benziyorduk. Ülkemizin kördüğümünü çözmek için, on dokuzuncu asrın en ansiklopedik kafasından faydalanamaz mıydık? 'Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk

Sosyalist', toplumun dertlerine çare arayan bir aydının, batı düşüncesine daha doğrusu Düşünce'ye uzanışıdır."

1974'de "Bu Ülke" diye çarpıcı bir eseriyle tekrar karşımıza çıkar (Meriç, 2009: 119). "Bu Ülke, yarım asırlık bir tetebbun, bir sanatçı mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çılgılık... Kesif, dertli, derbeder... Bu sayfalarda hayatımın bütünü, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için geldim: Etimin eti, kemiğimin kemiği" (Meriç, 2012b: 58).

Aynı yıl bir başka eseriyle daha karşımıza çıkar: "Umrandan Uygarlığa" (Meriç, 2009: 118). Meriç, bu kitabında Çağdaş Batı uygarlığının ayırıcı özelliği nedir? Çağdaşlaşma nedir? Batılılaşmak ile Çağdaşlaşma arasında nasıl bir ayırım vardır? Sorularına cevaplar aramıştır (Canatan, 2010: 53).

Meriç (2012b: 58)' in ifadesiyle: "Umrandan Uygarlığa, Bu Ülke'nin devamı, zamanla çiçekleşen tomurcuk düşünceler... Ya mağaradakiler? Bu Ülke tohum, Mağaradakiler ağaç. Bu Ülke'deki tohumların henüz hepsi ağaçlaşmadı..."

Cemil Meriç' in 1978 yılında yayımlanan aydınlar hakkında yazdığı "Mağaradakiler" adlı eserini ise şu sözleriyle tamamlamıştır: "Arkamda kilometre taşları ve yaprak yaprak dökülen rüyalar. Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: Mağaradakiler. Eflatun' un bu mağarası içinde bizler de varız. Beşir Fuat'lar, Ali Suaviler, Hilmi Ziya'lar...Türk aydınının yüz yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus entelijansiyası..." (Meriç, 2012c: 285).

1980 yılında en çok önem verdiği sanat olan "edebiyat" hakkında ve özellikle "roman" sanatı hakkında kaleme aldığı "Kırk Ambar" isimli eseriyle karşımıza çıkmaktadır. (Sağlık, 2010: 280).

Hacimce küçük ancak taşıdığı mesajlarla fikir hayatımızda büyük bir yere sahip Cemil Meriç'in "Bir Facianın Hikâyesi" adlı kitabı iki ana bölümden oluşmaktadır. "Toplum zıvanadan çıkmış, cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennemi bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrake giydirilmiş deli gömlekleri. Aydın dilini yutmuş; namlular konuşuyor" (Akt: Deliömeroğlu, 2008: 305) sözleri ile başladığı eserinde 19. yüzyılda Osmanlıyı ve Batılılaşma sürecini gayet çarpıcı şekilde anlatmıştır.

Önemli eserlerinden Işık Doğudan Gelir 1984 yılında yayımlanmıştır. Adının da çağrıştıracığı gibi, irfanın, bilgeliğin ve manevi aydınlanmanın kaynağının Doğu düşüncesi olduğu fikrinin savunulduğu eserde Meriç Doğu ve Batı medeniyetini karşılaştırmakta; İslâm medeniyetinin kaynağını oluşturan eserlerden söz etmekte, Yunan felsefesi ile İslâmî uzlaştırmak isteyen filozofları, -akla ve özgür düşünceye önem veren bir eser olarak- onuncu yüzyılda yazılmış olan İhvan-ı Safâ risalelerini anlatmaktadır. Aynı eserde "medeniyetin kutup yıldızı kaynakları" arasında kabul ettiği Tevrat ve İncilleri de inceleyen Meriç, Kitâb-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim üçgeninde medeniyetlerin tarihini değerlendirerek, İslâm'ın cihanşumül, sağlam kaynaklarına dikkat çekmiştir (Özdemir, 2003).

1986 yılında Cemil Meriç'in döneminde yayımlanan son eseri olan "Kültürden İrfana" yayınlanmıştır (Fedayi, 2008: 273). Meriç, kültürden çok irfanla uğraşmış. Bu nedenle

eserine de "Kültürden İrfana" adını vermiştir. Ona göre kültür Avrupa kaynaklı olup, irfanın yanında, katı ve tek boyutludur. İrfanı, Tanrı vergisi kabul edip, insanı insan yapan vasıfların bütünü olarak görmektedir. İlim, iman ve edebî irfanda olduğuna dikkat çekmektedir. Kültüre karşılık irfanı anlam bakımından daha kuvvetli bulmaktadır (Tuncer, 2010:378). Meriç (2013: 33-34)' de "kültür" yerine "irfan" ın söyleneceğini şu sözleriyle müjdelemiştir: "Ben de belli bir çağın insanı olarak kültürün hizmetinde idim şimdiye kadar. Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdumun insanlarına açmak istedim. Hint ormanlarının uğultusunu taşıdım, edebiyatımıza. Batının büyük düşünce fatihlerini konuşturdum. Eserlerimin 'kültür' cildi aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra 'İrfan' cildi başlayacak. Ayrıntılarla fazla uğraştım şimdiye kadar. Artık bu uzun yolculukta devşirebildiğim hakikat meyvalarını takdime çalışacağım okuyucularıma. Kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum. İrfan, Batı entelijansiyanın 'Gnoz' (gnose) adını verdiği 'ilm-i Ledün'dü. Karanlıkları ışığa boğan bir şimşek. Yarı ilham, yarı sezîş. Cedlerimiz, ilâhî esrarın heybeti karşısında, 'Sübhan. Maarefnâke hakkı marifetik, ya Maruf' diye çarpınıyorlardı."

1993 yılında yayımlanan "Sosyoloji Notları ve Konferansları" Meriç' in 2 bölümden oluşan bir çalışmasıdır. İlk bölüm 1965-1969 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde verdiği Sosyoloji dersinde kızı (aynı zamanda öğrencisi) Ümit Meriç'in tuttuğu notlardan oluşuyor. İkinci bölümünü oluşturan konferanslar ve sohbetler kısmında ise Meriç, derin, farklı bir üslupla karşımıza çıkmıştır (Meriç, 2010: 11-12).

Meriç, "Umrandan Uygarlığa" giden yolun isyanlarla dolu bir yolcusu olmuştur. Çok sesliliği savunarak, tarihsel ve varoluşsal sorunları derinlemesine incelemiştir (Tosun, 2010: 169).

4. Cemil Meriç ve Düşünce Dünyası

Düşünsel serüvenini özetlerken kendisinin de belirttiği gibi Cemil Meriç'in koyu Müslümanlıkla başlayıp şoven milliyetçiliğe, oradan sosyalizme uzanan, daha sonra Hint'ten geçerek Osmanlılıkta karar kılan ilginç bir düşünce dünyası vardır.

Doğu-Batı çatışması ve taklidi bağlamında tepeden inmece Batılılaştırma gayretlerine dikkat çeken Özdemir (2003), Cemil Meriç'in bu konudaki duruşunu şu şekilde tasvir etmektedir: Doğu, tarih boyunca bütün dinlerin ve medeniyetlerin beşiği olmuştur; ancak son iki asırdır menfaat ve sefahati medeniyet sananlarca Batı, medeniyetin merkezi olarak insanlığa takdim edilmektedir. Çağdaşlaşma adına bu yeni medeniyetin gönüllü misyonerliğini yapan sözde aydınlarımız, medenî olabilmek, kalkınabilmek için Batılılaşmak gerektiğini iddia etmişlerdir. Batılılaşabilmek için de kurumları, kanunları değiştirmek yetmez, insanı, aile yapısını, hatta dini de değiştirmek, yani, Batı'nın bütün değerlerini özümsemek gereklidir diyerek, toplum mühendisliği yapmışlardır. Bunlara karşın önce yönünü Batı'ya çevirmiş, çok iyi bir araştırmadan sonra hakikatin Doğu'da, İslâm'da olduğunu anlamış aydınlarımız da vardır. Bunlardan birisi de Cemil Meriç'tir.

Meriç' in de (1981: 17) belirttiği gibi "Kelimleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkum." Bu nedenle öncelikle kültür, irfan, umran, uygarlık gibi düşünce serüvenini anlatan bazı anahtar kavramlara ilişkin

açıklamalar yapmıştır. Kavramları, buldukları dünyanın tarihi, sosyo-kültürel şartlarından soyutlamak gerektiğini düşünüp, bu tespitler ışığında kendi ülke ve dünyasına bakmıştır (Metin, 2010: 111).

Kültür kavramı, Meriç'in en çok önem verdiği kavramlardan biridir. Çünkü kendi irfanını arayıp bulmak istemektedir. Ona göre kültür kaypak, karanlık ve samimiyetsiz bir kelimedir. Kültürün mukabili olarak irfanı kullanmaktadır. İrfan kavramı ise çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır (Bolay, 121-122).

İrfanın bulunduğu yer, Doğu' nun umranıdır. Umran kelimesi, kültürü ve medeniyeti de kucaklayan daha kapsamlı bir kelimedir. İslam kadar köklü olup, tarihi ve insanı içinde barındırır. Medeniyet kelimesi ise köksüz bulunup, Batının gizli emellerini güzel göstermeye yarayan bir örtü gibi görülmektedir. Bu nedenle İbn Haldun medeniyet yerine Umranı seçmiştir (Bolay, 2010: 122). Umran ve asabiyet, İbn Haldun'a göre tarihin iki anahtarıydı. Umran tarihi ve insani bir bütün olarak ifade eden bir sözcüktür. Avrupa'nın hiçbir zaman kucaklayamadığı bir bütündür. Asabiyet ise tarihi gelişmeyi sağlayan kuvvettir (Meriç, 2011b: 86).

"Ben bu memleketin ninnileri, ezanları, türkülerini büyüdüm. Avrupa' nın düşmanı değilim. İki Avrupa var, Kolonyalist, kapitalist Avrupa' nın düşmanıyım. Ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupalı'nın dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de Avrupalı oluşumdan. Avrupa'nın en iyi kafasıyım. Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nispetle Doğu fazla mübalağalı. Ayaklanmalı diyorum. Ben imanıyla, dilimle, zevklerle İslam ve Türküm. Ama kafaca Avrupalı" (Akt: Sağlık, 2010: 256).

Meriç'te dinin etkilerinin belirginleşmesiyle birlikte İslam' ın onun düşünce hayatında ayrı bir yeri olmuştur. Doğu'yu özellikle İslam' ı ve Türk kültürünü hem aklında hem ruhunda yaşamıştır (Halman, 2010: 424). Meriç (2012b:173-174)' de İslam' ı şöyle anlatmıştır: "İslamiyet bir kanun ve nizam hakimiyeti (nomokrasi) dir. Batı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı eşitliği çoktan fethetmiştir. Fikir hürriyetini, insanı insana saldırtan bir tecavüz silahı olarak değil, bir ikaz, bir irşat vasıtası olarak kabul etmiştir. Demokrasinin ta kendisidir İslamiyet. Ama Batı'nınkinden çok başka bir ruh ikliminde gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi" Meriç (2012a: 157-158)' de anlatmaya şöyle devam etmiştir: "Bu ülkenin bütün ırklarını tek ırk, tek kalp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biyolojik değil, moral bir vahdet. Yani vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi. Aynı şeylere inanmak. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için ölmek ve yaşamak. Lazı, Kürdü, Arnavudu düğüne koşar gibi ölüme koşturan bir inanç bu. Altı yüzyıl aynı potada erimek ve kainata meydan okumak, zaferden zafere koşmak, beraber ağlayıp, beraber gülmek. Sonra çözülüş, çürüyüş ve kokuş. Ve bir mezarlık haline gelen memleket. [...] İnsan, inançlarını kaybedince çomarlaşıyor. Dinsizlik irticaların en affedilmezi. En yiğit orduyu en miskin sürü haline getiren veba."

Meriç, tesadüfen bir isimle tanışmış ve yıllarca bu ismin peşini bırakmamıştır: İbn Haldun. "İbn Haldun ile 1938'den beri meşgulüm. Arapça bir dergi vardı; bir makalede İbn Haldun'dan bahsediliyordu; merak ettim" (Akt: Cündioğlu, 2010: 93). Meriç' in tesadüfen başlayan İslam irfanının bu büyük ismine merakı zaman geçtikçe daha da artarak ayrı bir ilgiye dönüşmüştür. İbn Haldun, karanlık gecelerin muhteşem ve münzevi bir yıldızıdır. Mukaddime, öncüsü ve devamcısı

olmayan çağları aydınlatan bir eserdir. (Meriç, 2011b: 140). Ayrıca Mukaddime'nin ansiklopedik bir sosyoloji ve tarih felsefesi olduğunu söyler (2012d: 51) ve devam eder: "Mukaddime bulutları dağıtan bir rüzgar. Scienza Nuova teolojisinin sisleri arkasında çakan bir şimşek. İbn Haldun akıl, vico, sezgi. İkisi de zirvededir. Tunuslu filozof bir kartal gibi yükselir bulutlara. İtalyan zirveye tırnakları ile tırmanır. Hakikati adım adım fetheden bir sabır; büyük ve yiğit" (Meriç, 2012b: 232).

Hiç kuşkusuz ki Cemil Meriç kimi zaman bir Doğulu, kimi zamansa bir Batılı olmuştur. Bazı zamanlar tarihin dışında kalan, tarihe maruz kalan bütün mazlumların sesi olurken, bazı zamanlar da "Türk inancı" tanımıyla milliyetçi sınırlara özgü değerler adına verdiği mücadelelerle tanınan bir isim olmuştur (Müftüoğlu, 2010: 391). Meriç'i Cumhuriyet dönemi Türk aydınları arasında böylesine özel bir yere koymamızın nedeni, keskin tutumu, modern anlamda gerçek bir aydın olmasına rağmen kendi düşünce ve kültür geleneklerini hakkıyla özümsemiş olup, onunla kıyasıya bir hesaplaşma yapması, kendini daima yeni ışık kaynaklarına açık tutarak dürüst, samimi bir fikir işçisi olarak mevcut olanlarla yetinmeyip serazaad bir ruhun eseri olmasındandır (Armağan, 2010: 55).

5. Sonuç

Cemil Meriç, şüphesiz, düşünce dünyamızın abidevi şahsiyetlerinden biridir. Cemil Meriç denince, ondan geriye kalan düşünsel miras denince, onu abidevi bir yıldız yapan özellikler denince, özellikle dört hususun altı çizilmeye değer: 1) Üslûbun şiirselliği, 2) Düşüncenin sınır tanımazlığı, 3) Slogan gibi, özdeyiş gibi tespitler, anekdotlar, 4) Gözler kapandıktan sonra verilen muhteşem eserler.

Cemil Meriç'in eserlerini okuyan, Üstadın manevi anlamda rahle-i tedrisatından geçen genç kuşak aydınlarımız ondan çok şey öğrendi. Serâzad, sınır tanımaz düşünceyle bizi o tanıştırdı, düşüncenin kanatlarında havalanıp Doğunun ve Batının semalarında bizi o dolaştırdı. Hayatını Türk irfanına adayan bu münzevi fikir işçisi, dimağımızda gerçekten silinmez izler bıraktı. Sözleri vardı şiir gibi; söz ile musikiyi, düşünce ile edebiyatı harmanlamanın şahikalarında gezinen sözler. Keskin yargıları vardı, akıldan tutması kolay, vurucu, her kelimesi kayaların dibine oyulmuş çukurlara temel taşları gibi oturan. "Şuur uçurumların önünde uyanır" diyordu Üstad, "düşünce bunalımların çocuğu." İdeolojilerin "idrakimize giydirilen deli gömlekleri" olduğunu söylüyordu. "İdeolojiler tehlikelidir âmennâ; gelişmemiş beyinler için" diyordu. "Düşüncenin kuduz köpek gibi kovalandığı bir ülkede düşünce adamı çıkmaz" diyordu. "Dergiler hür düşüncenin kalesidir" diyordu.

İçimizi kemiren, zihnimizde belli belirsiz bir yer işgal eden, söylemek isteyip de ifade edemediklerimizi Cemil Meriç'in yazılarında dile getirilmiş, kelime ve kavramlara bürünmüş bulduk. Doğu ile Batının, Sağ ile Solun, Hint ile Avrupa'nın kaynaştırılması, sentezlenmesi, oraldan kendimize yönelik dersler çıkarılması Üstadın büyük bir maharetle yaptığı şeydi. "Bu Ülke"nin önünü açabileceğimizi onun fikirlerinde gördük. Çoğumuzu İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük alimlerden biri olan İbn-i Haldun'la o tanıştırdı. Bu ülkede neden çaplı düşünce adamı yetişmediğinin ipuçlarını onun yazılarında bulduk.

"Osmanlı" ile yeniden köprüler kurma gereğini onun eserlerini okurken daha iyi fark ettik. Resmi ideolojinin

dimağımıza nakşettiği tabular biraz da onun sayesinde birer birer yıkıldı. Türkiye'nin bugün birbirinden değerli eserler veren genç kuşak muhafazakâr aydınlarının pek çoğu onun rahle-i tedrisatından geçti. Kendisinin İbn Haldun için söylediği "kendi semasında tek yıldız" deyimini Üstadın bizzat kendisine uyarlayarak söylersek, "düşünce dünyamızın engin semasındaki en parlak münzevi yıldız" demek abartı olmaz. Eskiler, "herkes sakız çiğner amma, hiç kimse Manyan'lı Fatma kadar şaklatamaz" demişler; herkes entellektüel meseleler, tarih, edebiyat, sosyoloji üzerine kalem oynatabilir, amma hiç kimse Cemil Meriç gibi düşünce ile enfes şiirsel üslûbu bu kadar güzel harmanlayamaz, kelimelere raksettiremez. Son sözü Üstada bırakalım:

"Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin, idrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziye, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimedem, sevgiden bir köprü. Sanat düşüncenin, düşünce mukaddeslerin emrinde olmalı. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi... Hakikat ve sevgi(...) Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser: insanın kendisi" (Meriç, 2012c: 284-285).

Kaynaklar

ARMAĞAN, Mustafa (2010). Cemil Meriç'in Dünyası Seçme Metinler, İstanbul: Timaş Yayınları.

AYDEMİR, Mehmet Ali (2010). Cemil Meriç ve Saint Simon, Hece Dergisi, Ankara, ss. 332-334.

AYDIN, Mustafa (2010). Bir Dünyanın Eşiğinde Cemil Meriç, Hece Dergisi, Ankara, ss. 320-331.

BAĞRIACIK, Turgut. Yalnız ve Dürüst Bir Fikir İşçisi: Cemil Meriç. <http://www.eraykitap.com/anamenu/tarih/biyogr-afi/cemil%20meric.htm>

BOLAY, Süleyman Hayri (2010). Cemil Meriç'in Çağdaş Düşünce Hayatımızdaki Yeri, Hece Dergisi, Ankara, ss.120-127.

BORA, Tanıl (2003). Cemil Meriç, Edit: Ahmet Çiğdem, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce V. Muhafazakârlık, İstanbul.

CANATAN, Kadir (2010). Bir Medeniyet Araştırmacısı ve Tasarımcısı Olarak Cemil Meriç'in Medeniyet Perspektifi, Hece Dergisi, Ankara, ss. 43-56.

CÜNDİOĞLU, Düccane (2010). Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç, Kapı Yayınları, İstanbul.

DELİÖMEROĞLU, Yakup (2008). Bir Facianın Hikayesi, Editör Murat Yılmaz, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 305-307.

FEDAYİ, Cemal (2008). Cemil Meriç'in Olgunluk Eseri: Kültürden İrfana, Editör Murat Yılmaz, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 273-277.

FİDAN, Ali (2009). Cemil Meriç'e Göre Toplumlarda Dini Hayat, Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- HALMAN, Talat S. (2010). Mer-İç-Sellik, Hece Dergisi, Ankara, ss. 423-424.
- MERİÇ, Cemil (1981). Bir Facianın Hikayesi, Umran Yayınları.
- MERİÇ, Cemil (2010). Sosyoloji Notları ve Konferanslar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2011a). Saint- Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2011b). Umrandan Uygarlığa, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2011c). Jurnal I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2012a). Jurnal II, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2012b). Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2012c). Mağaradakiler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2012d). Işık Doğudan Gelir, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (2013). Kültürden İrfana, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Ümit (2009). Babam Cemil Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul.
- METİN, Ali K. (2010). Cemil Öeriç'te Aydın Tasavvuru, Hece Dergisi, Ankara, ss.111-119.
- MÜFTÜOĞLU, Atasoy (2010). Çelişkili Bir Varoluş, Hece Dergisi, Ankara, ss.391.
- ÖZŞAVLI, Halil (2009). Cemil Meriç'in Eserlerinde Ahmet Cevdet Paşa, The Journal Of Academic Social Science Studies, Vol. 2, Issue 2, Ankara, ss. 27-32.
- ÖZDEMİR, Hüseyin (2003). Batı Medeniyeti ve Cemil Meriç, Köprü Fikir Dergisi, Sayı:81.
- SAĞLIK, Şaban (2010). Cemil Meriç Düşüncesinin Anahtar Kavramları, Hece Dergisi, Ankara, ss. 349-360.
- ŞAHİN, Mustafa (2010). Demir Leblebi Çiğneyen Adam: Cemil Meriç, Hece Dergisi, Ankara, ss. 20-28.
- TAŞ, Kemaleddin (2001). Cemil Meriç'in Sosyoloji Anlayışı, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:6, ss.118-130.
- TOSUN, Necip (2010). Cemil Meriç'in Çağdaş Düşündür ve Sanatçılara Bakışı, Hece Dergisi, Ankara, ss.169-178.
- TUNCER, Hüseyin (2010). Nemesis'e İnat Körlüğün Narını İlimin Işığna Çeviren Adamın Aforizmaları, Hece Dergisi, Ankara, ss.377-390.